

Colofon

TMA 55, 2016
28ste jaargang
Prijs los nummer €12,-

Het *Tijdschrift voor Mediterrane Archeologie* is een onafhankelijk tijdschrift dat aandacht besteedt aan actueel archeologisch onderzoek in de mediterrane wereld, in het bijzonder verricht vanuit Nederland en België. Het overnemen van artikelen is toegestaan mits met bronvermelding. Bijdragen van lezers kunnen al dan niet verkort door de redactie worden geplaatst.

TMA verschijnt twee keer per jaar. Opgave kan schriftelijk of via onze website. Een abonnement kost €20,-. Studenten betalen €15,- (onder vermelding van studentnummer). Het abonnement loopt van 1 januari tot en met 31 december en wordt automatisch verlengd, tenzij een maand van te voren schriftelijk is opgezegd.

Adres:
Tijdschrift voor Mediterrane Archeologie
Poststraat 6
9712 ER Groningen

Bankgegevens:
Stichting ter Ondersteuning Oudheidkundig Onderzoek
IBAN: NL14INGB0005859344
BIC: INGBNL2A

KvK: 41014777

TMA online:
– tijdschrift@mediterrane-archeologie.nl
– mediterrane-archeologie.nl
– rug.academia.edu/TMATijdschriftvoorMediterraneArcheologie
– facebook.com/tijdschrift.voormediterranearcheologie

Redactie:
Remco Bronkhorst (hoofdredacteur), Tamara Dijkstra, Heleen Duinker, Jord Hilbrants, Judith Jurjens, Rian Lenting, Jorn Seubers, Simon Speksnijder, Tom Trienen, Jan Ferco van der Weg, Theo Verlaan, Anne-Jan Wijnstok, Sarah Willemsen, Evelien Witmer

Proofreader English papers: Annette Hansen

Adviesraad:
Prof. Dr. P.A.J. Attema (RUG)
Prof. Dr. G.J.M.L. Burgers (VU)
Prof. Dr. R.F. Docter (UGent)
Prof. Dr. E.M. Moormann (RU)
Dr. J. Pelgrom (KNIR)
Prof. Dr. J. Poblome (KULeuven)
Dr. M.J. Versluys (UL)
Dr. G.J.M. van Wijngaarden (UvA)

Ontwerp omslag: Evelien Witmer
Opmaak binnenwerk: Hannie Steegstra

TMA komt tot stand in samenwerking met Barkhuis Publishing, Eelde

ISSN 0922-3312
81999/S000

Inhoudsopgave

Artikelen

- Een paspoort uit de Late Bronstijd?
Een nieuwe interpretatie van het houten diptiek uit het Uluburun-wrak
Jorrit Kelder 1
- Vrouwen op symposionafbeeldingen
Iconografisch onderzoek aan roodfigurig aardewerk geproduceerd in de Attische wereld tussen 530 en 440 voor Christus
Charlotte de Waal 7
- De Tanagra-figurines: een mysterie ontrafeld
Kya Verhagen 13
- Het opmerkelijke leven van de Stervende Niobide
De culturele biografie van een Grieks standbeeld in Rome
Suzan van de Velde 20
- Dood en spelen: de Slag bij Marathon als *lieu de mémoire*
Karla de Roest 26
- Prehistorie en politiek: klassenstrijd, productieprocessen en conflict in de Italiaanse Bronstijd
Wieke de Neef 33
- Pottery technology in the Iron Age: the production of Oenotrian matt-painted pottery in the Sibaritide (Northeastern Calabria, Italy)
Marianna Fasanella Masci 40
- Liquid footprints
Water, urbanism and sustainability in Roman Ostia
Mark A. Locicero 47
- ‘Erop of eronder?’
De link tussen archeologische oppervlaktevondsten en het bodemarchief van Republikeinse boerderijen
Jord Hilbrants 54
- Sociale complexiteit in Sagalassos en Düzen Tepe tijdens de Klassieke en Hellenistische periode
Dries Daems 61
- English Summaries** 68

Recensies

Archaeological Theory in a Nutshell

Paradigm Found. Archaeological Theory – Present, Past and Future

Jorn Seubers 71

Triangular Landscapes. Environment, Society and the State in the Nile Delta under Roman Rule

Frits Heinrich 77

Religion and Society in Middle Bronze Age Greece

Theo Verlaan 80

The Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean

Wieke de Neef 83

Egypt in the First Millennium AD. Perspectives from new fieldwork

Annette M. Hansen 85

Introducties op lopend onderzoek

Carving Communities in Stone: inscripties als medium van Hellenistische globalisering

Sjoukje Kamphorst 87

Inland pathways towards societal complexity: a science-based analysis of Final Neolithic to Early Bronze Age ceramics of Geraki, Southern Greece (ca. 4100-2000 BC)

Ayla Krijnen 88

Hidden Landscapes of Roman colonization: New methods for assessing inter-site variability and improving site detectability in forested areas in two colonial landscapes in Central-Southern Italy

Arthur Hamel 89

Ex memoria praecedentium saeculorum. The Roman past and the coming about of a collective cultural identity in Late Antique and Early Medieval Rome

Maarten van Deventer 90

Chlorakas-Palloures, research into the Middle and Late Chalcolithic of Cyprus

Bleda Düring en Victor Klinkenberg 91

Sociale complexiteit in Sagalassos en Düzen Tepe tijdens de Klassieke en Hellenistische periode

Dries Daems

Inleiding

In behoorlijk wat studies over de ontwikkeling van steden in het oostelijke deel van het Middellandse Zeegebied, vooral wanneer het de Klassieke en Hellenistische periodes betreft (vijfde tot eerste eeuw voor Christus), worden veranderingen in nederzettingvormen onderzocht binnen het debat over de oorsprong van het fenomeen van de polis.¹ De gangbare vertaling van polis als 'stadstaat' legt expliciet de link met twee specifieke aspecten: het is een urbaan fenomeen, dat wordt bestuurd via geavanceerde sociaal-politieke instellingen vergelijkbaar met die van een staat. Het grote verschil met een 'echte' staat is dat de polis per definitie een kleinschalig fenomeen was, gecentreerd rond de urbane kern, met een kleine klasse van burgers bestaande uit volwassen mannen met volwaardige sociale en politieke rechten.² De polis was dus een zeer specifieke vorm van sociaal-politieke organisatie. Desondanks wordt het concept frequent toegepast binnen een groot geografisch gebied en over een lange chronologische periode. Een omvattend onderzoek naar polisenederzettingen, ondernomen door het *Copenhagen Polis Centre* (CPC) tussen 1993 en 2003, spreekt over maar liefst 1500 poleis verspreid over het ganse Middellandse Zeegebied van de Archaische tot en met de Hellenistische periode.³

Het lijkt onvermijdelijk dat er ondanks deze gemeenschappelijke identificatie toch aanzienlijke verschillen bestonden tussen nederzettingen.⁴ Dit roept de fundamentele vraag op wat er nu eigenlijk in de praktijk bedoeld wordt wanneer onderzoekers een bepaalde nederzetting omschrijven als een polis. Vooral voor nederzettingen buiten het Egeïsche kerngebied is dit een pertinente vraag. Hierbij wordt de identificatie van een nederzetting als polis niet altijd direct gelinkt aan de interpretatie van deze nederzetting als een specifiek Griekse vorm van samenlevingsorganisatie. In plaats daarvan zien we de term polis gehanteerd worden op twee manieren: enerzijds wordt het concept van de origine van polis toegepast in concrete gevallen om specifieke ontwikkelingen in monumentale architectuur en de organisatie van politieke instellingen en magistraturen in bepaalde nederzettingen te duiden.⁵ Anderzijds zijn deze identificaties van nederzettingen als poleis ook ingebed in een groter narratief van veronderstelde Griekse culturele invloeden en de origine van polis. Voor de Archaische en Klassieke periodes komt deze associatie met de Griekse culturele

invloeden heel specifiek tot uiting binnen het debat over de stichtingen van Griekse kolonies, van het Iberisch Schiereiland tot de Zwarte Zee.⁶ Vanaf de Hellenistische periode wordt deze interpretatie verder opengemaakt en zal de polis meer en meer als een cultureel fenomeen geïnterpreteerd worden. De identificatie van de polis wordt daarbij gelinkt aan een algemeen narratief kader van verspreiding van Grieks/Hellenistische cultuur in navolging van de veroveringstochten van Alexander.⁷

De term 'Hellenistisch' heeft in eerste instantie een chronologische implicatie, waarbij de doortocht van Alexander de Grote op sommige plaatsen zelfs als chronologische afbakening in het materiaal fungeert.⁸ Ook bepaalde veranderingen in de materiële cultuur worden echter vaak onder de noemer 'Hellenistisch' geplaatst, waarbij chronologische implicaties ook onmiddellijk gecombineerd worden met bepaalde interpretaties. Problematisch daarbij is enerzijds dat bepaalde aspecten uit het volledige spectrum van materiële cultuur geïsoleerd en uitgelicht worden zonder daarbij de betekenis van deze elementen te bekijken binnen het algemene beeld van het archeologische bestand. Anderzijds worden geobserveerde ontwikkelingen in materiële cultuur die als 'Hellenistisch' bestempeld worden automatisch gelinkt aan ontwikkelingen binnen het Egeïsche zeegebied, zonder eventuele lokale ontwikkelingen te overwegen. Enkele voorbeelden hiervan zijn de zogenaamde *black-glazed ware* en de keramieken olielampen die als *proxies* gebruikt worden om lokale ontwikkelingen te kunnen linken aan de chronologie van het Egeïsche Zeegebied.⁹ Een dergelijk van bovenaf opgelegd en 'Egeïsch-gericht' kader laat te weinig ruimte voor de actieve keuzes van lokale gemeenschappen in andere streken. Via deze keuzes kon men zich ook op specifieke bredere trends oriënteren die niet per se aan ontwikkelingen in het Egeïsche Zeegebied gerelateerd waren en resulteerden in een specifiek en bij tijden idiosyncratisch spectrum aan materiële cultuur.

De materiële cultuur van Düzen Tepe en Sagalassos

Het hier voorgestelde onderzoek focust in de eerste plaats op Sagalassos en haar onmiddellijke omgeving, gelegen op de flanken van het Taurus gebergte in de antieke regio Pisidië in Zuidwest-Anatolië (zie figuur 1). Latere occupatiefasen van de stad, van de Romeinse Keizertijd tot de Byzantijnse periode, hebben veel van de

Figuur 1. Kaart van Anatolië
(© Sagalassos Archaeological Research Project).

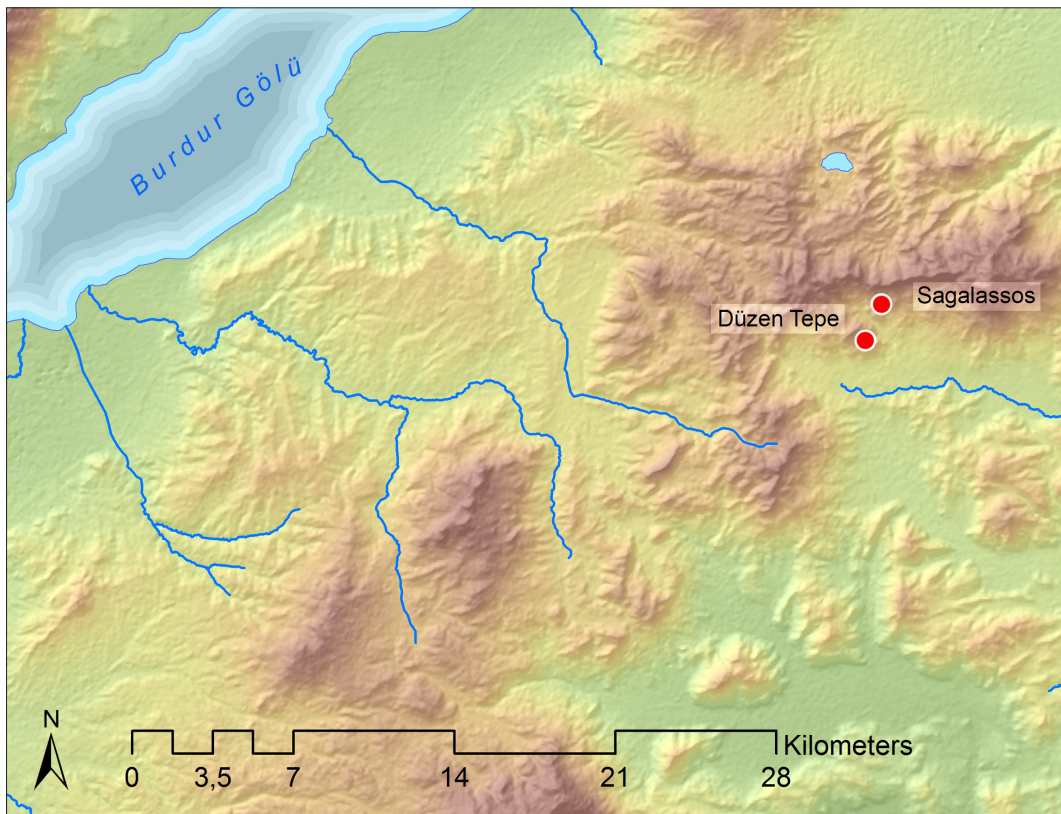
oudere sporen van bewoning bedekt en/of vernield. Toch werd op verschillende plaatsen binnen de latere stad in enkele opgravingen en aan de oppervlakte materiële cultuur daterend uit de vijfde tot derde eeuw voor Christus teruggevonden.¹⁰ Op 1,8 km van Sagalassos bevindt zich een tweede nederzetting met het Turkse toponiem Düzen Tepe op een plateau met goed overzicht op de Ağlasun-vallei en die van het naburige Yeşilbaşköy (zie figuur 2). Studies van het keramisch materiaal en de munten, gecombineerd met C14-dateringen, wijzen op een occupatieperiode tussen de vijfde en tweede eeuw voor Christus voor Düzen Tepe, met de voornaamste periode van bewoning tijdens de vierde en derde eeuw.¹¹ Deze nederzetting was dus contemporain met de vroegste fasen van bewoning in Sagalassos. De aanwezigheid van twee gelijktijdige gemeenschappen op zo'n korte afstand van elkaar roept vragen op betreffende de interne organisatie van deze nederzettingen en hun relatie met elkaar en het omliggende hinterland. Laat ons beginnen met een algemeen beeld te schetsen van de materiële cultuur van Düzen Tepe en Sagalassos. Hierbij zal ik voornamelijk focussen op de keramiek, waaruit, als meest voorkomende categorie van materiële cultuur, de meeste informatie verkregen kan worden.

Düzen Tepe

Dankzij geofysische surveys, remote sensing, intensieve archeologische prospectie en detailkartering is gekend dat Düzen Tepe een tamelijk kleine nederzetting was met een bebouwd oppervlak van ongeveer 10 ha.¹² Enkele van de ca. 150 gebouwen zijn ook opgegraven, waaruit gebleken is dat deze structuren bestonden uit een stenen

fundering met muren gebouwd uit vergankelijk materiaal, vermoedelijk leem.¹³

Het aardewerk van Düzen Tepe bestaat voornamelijk uit generische vormen. Het volledige te verwachten functionele spectrum komt weliswaar terug, maar de ambachtslui leverden doorgaans via enkele routineuze en simpel uitgevoerde praktijken hun producten af. De gebruikte grondstoffen voor de productie van keramiek werden grotendeels uit de directe omgeving gehaald.¹⁴ De twee voornaamste groepen bestonden uit de ophioliet/flysch-kleien van de heuvelflanken en compacte grijskleurige kleien gewonnen in de buurt van de rivierbedding in de vallei. Het enige pottenbakkersatelier gevonden in Düzen Tepe had een eenvoudig type oven waarbij stookruimte en laadruimte zich direct boven elkaar bevonden. De ambachtslieden van Düzen Tepe produceerden weinig gespecialiseerde voorwerpen, waarbij een minder directe relatie tussen het gebruik van specifieke grondstoffen en een bepaald eindproduct geïdentificeerd kan worden. De enige uitzonderingen op dit algemene beeld zijn objecten gemaakt van zeer fijne kleien ontgonnen uit de Çanaklı-vallei, ongeveer 7-8 km verwijderd van de Ağlasun-vallei. Deze objecten lijken alle gelinkt aan heel specifieke functionaliteiten als tafelwaar, zoals de Achaemenidische beker, een type drinkbeker met kenmerkend S-vormig profiel. Enkel voor dergelijke specifieke types werden dus kennelijk extra inspanningen gedaan, hetzij door middel van gespecialiseerde grondstoffenselectie, hetzij door middel van uitwisseling. Buiten deze uitzonderingen kunnen we echter concluderen dat het productieproces van keramiek in Düzen Tepe een relatief lage graad van specialisatie

Figuur 2. Kaart met omgeving van Sagalassos en Düzen Tepe (© Sagalassos Archaeological Research Project).

kent. De ambachtslui bevoorraadden waarschijnlijk in de eerste plaats de lokale bevolking en werkten binnen het niveau van een individuele workshop.¹⁵

Sagalassos

Laat ons nu dit beeld vergelijken met dat van Sagalassos. Op verschillende plaatsen binnen de omvang van de latere stad zijn scherven teruggevonden die in de vijfde tot derde eeuw gedateerd kunnen worden. Deze scherven zijn teruggevonden tijdens intensieve oppervlakteprospecties in het zuidwestelijk gedeelte van de stad, als residueel materiaal in controleopgravingen op en rond de Bovenste Agora, en in een funderingssleuf van een terrasmuur in wat in Romeinse tijden de Oostelijke Voorstad zou worden. Dit weliswaar fragmentaire beeld toont aan dat voor dit materiaal *fabrics* gebruikt werden die duidelijk te onderscheiden zijn van het materiaal uit nederzettingen in de buurt, zoals Düzen Tepe. Dit materiaal was dus het werk van een afzonderlijk pottenbakkersatelier, wat erop wijst dat we in deze periode op zijn minst met een kleine gemeenschap te maken hebben in Sagalassos. De vondst van vijfde- tot derde-eeuws materiaal in de funderingssleuf van een terrasmuur wijst erop dat in deze periode reeds extra maatregelen genomen werden om nieuwe gronden te exploiteren. Dit suggereert dat de lager gelegen en makkelijker toegankelijke stukken grond reeds gecultiveerd werden, wat het belang van landbouw in deze vroegste fasen van de bewoning van Sagalassos onderstreept.¹⁶

Vanaf het einde van de derde eeuw voor Christus zien we echter duidelijke veranderingen optreden in de materiële cultuur. Onder het latere *Odeion* zijn de resten teruggevonden van een pottenbakkersoven uit de Hellenistische periode waarbij, net als in Düzen Tepe, stookruimte en laadruimte zich boven elkaar bevonden.¹⁷ Geofysisch onderzoek heeft echter aangetoond dat hier in de onmiddellijke omgeving nog andere ovens gelegen waren. Dit wijst erop dat in Hellenistisch Sagalassos reeds een soort pottenbakkerswijk bestond, wat mogelijkheden bood voor een beduidend hogere productie-output vergeleken met Düzen Tepe. Na een destructiefase werd de oven opgevuld met verschillende pakketten materiaal, waarvan de onderste lagen gedateerd konden worden tot het einde van de derde eeuw voor Christus.¹⁸ Vergelijkbaar materiaal is ook gevonden onder het latere *Macellum* en in recente opgravingen op en rond de Bovenste Agora.¹⁹ Waar het oudere materiaal nog binnen hetzelfde spectrum geplaatst kon worden als de scherven van Düzen Tepe, begonnen de wegen van Sagalassos en Düzen Tepe zich vanaf 200 voor Christus duidelijk te scheiden. We zien vanaf dan namelijk een duidelijke toename van verschillende gespecialiseerde vormen, voornamelijk in de tafelwaar, geassocieerd met de toename van functiespecifieke associaties tussen het gebruik van bepaalde *fabrics* en het uiteindelijke eindproduct.²⁰ Een belangrijke trend is het consistentere gebruik van de fijne kleien uit de Çanaklı-vallei voor tafelwaarproducten in deze assemblages. Dit is een duidelijke indicatie voor een meer ontwikkelde selectie- en verwerkingseconomie

van grondstoffen, die uiteindelijk doorgezet zou worden in de Romeinse Keizertijd wanneer alle tafelwaar van de Sagalassos *Red Slip Ware* gevormd werd uit dergelijke Çanaklı-kleien.²¹

Uit voorgaande beschrijving van de materiële cultuur komt al een duidelijke verandering ten opzichte van het materiaal van Düzen Tepe naar voren. Parallel aan deze ontwikkelingen in materiële cultuur begon de nederzetting zich ook te ontwikkelen tot een volwaardig urbane gemeenschap. Dit proces begon ook rond 200 voor Christus met de aanleg van de agora (zij het beduidend kleiner dan de latere Romeinse agora), waarvoor eerst de bestaande kleigroeven op deze locatie werden opgevuld.²² In 180 voor Christus zien we vervolgens de eerste gekende architecturale situering van sociale instituties, in de vorm van een marktgebouw aan de oostelijke zijde van de agora. Aan het einde van de tweede eeuw voor Christus was dit proces nog steeds aan de gang met de constructie van een versterkingsmuur.

Het is deze fase in de ontwikkeling van Sagalassos die vaak bekeken wordt binnen het kader van de origine van de polis.²³ Dit wordt dan gecontrasteerd met de situatie in Düzen Tepe, wat dan als een zogenaamd 'proto-urbaan' fenomeen wordt geïnterpreteerd.²⁴ Maar is deze aanpak wel het juiste vertrekpunt? We hebben in het begin van dit artikel al aangehaald hoe het uniforme label van de polis geen recht doet aan de inherente variabiliteit binnen nederzettingen in een dergelijk uitgebreide tijd en ruimte. Wanneer we vertrekken vanuit het lokale archeologische materiaal zien we voor Sagalassos vanaf het einde van de derde eeuw voor Christus inderdaad ontwikkelingen in de materiële cultuur die als 'Hellenistisch' bestempeld kunnen worden. In nader onderzoek werd echter duidelijk dat deze lokale ontwikkelingen niet zozeer gekoppeld zijn aan invloeden vanuit het Egeïsche Zeegebied, maar dat deze eerder het resultaat waren van invloeden uit de Levant, met name uit Noord-Syrië en Cyprus.²⁵ Mogelijk is dit het gevolg van een affiliatie met ontwikkelingen binnen een Achaemenidisch en later Seleukidisch kader.

In plaats van ontwikkelingen in gemeenschapsvorming binnen een polismodel te gaan bekijken, dienen deze veranderingen onderzocht te worden binnen het kader van sociale complexiteit. Hierbij refereren we niet naar een 19de-eeuws cultureel-evolutionistisch discours met een teleologische opgang van simpele naar complexe samenlevingen.²⁶ Sociale complexiteit op zijn breedst gedefinieerd slaat hier op schaalgerelateerde fenomenen die voortkomen uit interacties tussen sociale actoren die vorm geven aan samenlevingsstructuren. De algemene vraag is nu hoe we deze sociale complexiteit concreet kunnen bestuderen voor samenlevingen uit het verleden, en dan concreet toegepast op bovenstaande beschrijving van het materiaal van Düzen Tepe en Sagalassos.

Ontwikkelingen in sociale complexiteit

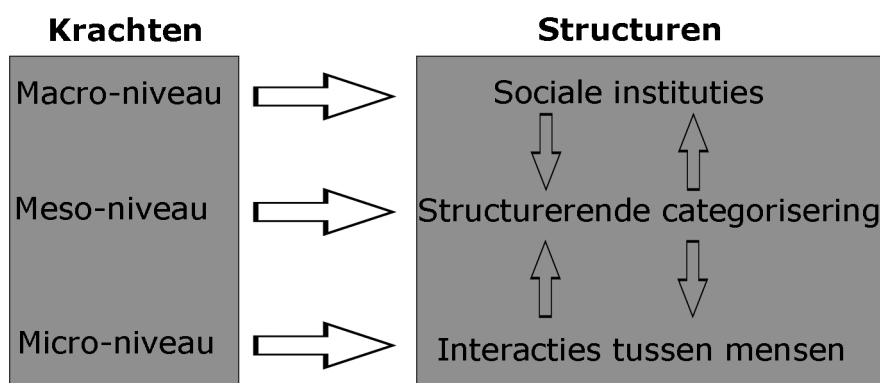
Om veranderingen in sociale complexiteit te verklaren is het essentieel om de relatie tussen gemeenschap en haar natuurlijke omgeving, de ontwikkeling van sociale organisatie op micro-, meso-, en macroniveau, en de relaties tussen de lokale gemeenschap en andere ruimtelijke schaalniveaus te onderzoeken. Een dergelijke omvattende benadering zou echter te ver voeren binnen de ruimte van dit artikel. Ik zal hier verder enkel focussen op de ontwikkeling van sociale organisatie, en dan met name op institutionele veranderingen op macroniveau. Deze uitwerking is dus louter illustratief en dient in de toekomst nog uitgebreid te worden met bovenvermelde aspecten.

Sociale organisatie in zijn geheel komt voort uit de wisselwerking tussen het microniveau van rechtstreekse interactie tussen mensen, een structurerende categorisering van mensen op mesoniveau, en sociale instituties met corresponderende waardesystemen, ideologieën en normen op macroniveau (zie figuur 3). Op dit macroniveau wordt het ontstaan en onderhouden van instituties, evenals institutionele veranderingen, ondersteund door interactieve ontwikkelingen in onderliggende 'krachten'. Deze omvatten:²⁷

1. Populatie: bevolkingsaantal, bevolkingsgroei, samenstelling van de bevolking en ruimtelijke verdeling van mensen.
2. Productie: het verzamelen van grondstoffen uit de omgeving en het verwerken van deze grondstoffen tot goederen.
3. Distributie: de werking en infrastructuur om grondstoffen, informatie, en mensen ruimtelijk te verspreiden.
4. Regulering: consolidatie en centralisatie van de vier vormen van macht (dwang, administratieve structuren, materiële stimuli, en symbolen) met als doel het controleren en coördineren van een populatie.
5. Reproductie: het overbrengen van cultuur op nieuwe leden van een populatie, evenals het creëren en onderhouden van sociaal-culturele systemen die sociale orde en samenleven ondersteunen.

Deze onderliggende krachten beïnvloeden de institutionele organisatie van een samenleving. Door middel van het schetsen van enkele evoluties in deze krachten kunnen we het enigszins abstracte concept 'sociale complexiteit' openbreken en bepaalde aspecten ervan analyseren.

Het is moeilijk in te schatten hoeveel inwoners Düzen Tepe kon huisvesten gezien het gebrek aan kennis over de interne chronologische differentiatie van de nederzetting. We weten dus niet hoeveel huizen tegelijkertijd in gebruik waren. De limiet voor gemeenschappen zonder sociale stratificatie wordt op basis van etnografische studies doorgaans bij de 150 personen gelegd.²⁸ Om een samenleving met meer dan 150 personen draaiende te houden, ontstonden bepaalde vormen van sociale diffe-

Figuur 3. Interactie tussen micro-, meso-, en macroniveau van sociale organisatie (naar Turner 2003: figuur 1.1).

rentiatie: ofwel een horizontale verdeling in (al dan niet rivaliserende) subgroepen gebaseerd op verwantschap of andere banden, of een verticale differentiatie binnen een sociale hiërarchie.²⁹ Het is aannemelijk dat in Düzen Tepe bepaalde vormen van sociale organisatie bestonden. Deze gedachte wordt ondersteund door de constructie van een verdedigingsmuur ten zuiden van de nederzetting. Een volgende belangrijke ontwikkeling in sociale organisatie vond plaats bij gemeenschappen bestaande uit ongeveer 500 personen. Het lijkt echter onwaarschijnlijk dat deze grens in Düzen Tepe werd overschreden vanwege de algemene schaarsheid aan indicaties voor sociale differentiatie. Met het overschrijden van deze mijlpaal kon een gemeenschap bijvoorbeeld volledige endogamie toepassen, maar begon men ook met het concentreren van territoriale controle over een bepaald gebied en de grondstoffen die daarbinnen vielen.³⁰ Het materiaal van Düzen Tepe toont aan dat voor het merendeel van de keramiekproductie gebruikgemaakt werd van grondstoffen uit de directe omgeving van de nederzetting. Voor bepaalde producten werd echter een grotere actieradius gehanteerd en ook gebruik gemaakt van verder afgelegen kleien zoals die uit de Çanaklı-vallei. Düzen Tepe had echter niet de volledige controle over de toegang tot deze kleien aangezien deze ook gebruikt werden in de productie van keramiek in Sagalassos. Het was juist Sagalassos dat uiteindelijk een monopolie over het gebruik van deze kleien wist te verkrijgen, wat een zekere mate van controle over deze gronden suggereert. De populatie van Sagalassos is moeilijk in te schatten gezien de beperkte kennis over de omvang van de nederzetting in deze periode, maar zal meer dan waarschijnlijk binnen dezelfde radius gelegen hebben.

Op het vlak van distributie wordt eenzelfde trend waargenomen. Het is opvallend dat het materiaal van Düzen Tepe alleen binnen de site zelf werd teruggevonden. Wel zijn in Düzen Tepe enkele geïmporteerde objecten geïdentificeerd, maar deze bleven beperkt tot heel specifieke types zoals de Achaemenidische beker en een *unguentarium* (klein flesje voor parfum of andere vloeistoffen). Het algemene beeld van het materiaal van Düzen Tepe wijst er dus op dat deze site mogelijk meer op zichzelf en zijn onmiddellijke omgeving gericht was. De Hellenistische keramiek van Sagalassos daarentegen

wordt ook op sites in de omgeving teruggevonden.³¹ Dit is een mogelijke indicatie van toenemende territoriale controle van Sagalassos over een uitgebreider gebied.

Voorts zien we in de productie van de Hellenistische keramiek van Sagalassos een duidelijke evolutie in verschillende fasen van het productieproces. We zien een gespecialiseerdere selectie van de grondstoffen, een uitgebreidere infrastructuur in de vorm van een pottenbakkerswijk, en een uitgebreider en verzorgder vormingsproces. Ook zien we duidelijke indicaties voor een toenemende specialisatie in de producten, waarbij vaker een één-op-één-relatie opgemerkt kan worden tussen de gebruikte grondstoffen en het uiteindelijke eindproduct.

Wat de regulatie van macht betreft is het moeilijker om duidelijke conclusies te trekken vanuit het archeologisch bestand. Een inscriptie gevonden in Sagalassos beschrijft een moment van tweedracht in de geschiedenis van de stad, met een groep rebellen die zich van de gemeenschap afgescheiden hadden. De tekst vermeldt ook magistraten met de uitvoerende macht om rebellen te straffen of te doden. De inscriptie werd op basis van de lettervormen ten vroegste gedateerd in de eerste helft van de derde eeuw voor Christus.³² Voorzichtigheid is hier wel geboden omdat er geen duidelijke argumentatie is om deze vroege datering te verkiezen boven een latere datering. De inscriptie stond namelijk meer dan waarschijnlijk opgesteld op de agora, die pas vanaf 200 voor Christus aangelegd werd.³³ In Düzen Tepe werden geen inscripties teruggevonden – wat op zich ook al een zekere indicatie is van de aard van de sociaal-politieke structuren – waardoor een vergelijking op dit vlak niet mogelijk is.

Elke gemeenschap heeft een systeem van sociaal-culturele reproductie waardoor de gangbare normen en waarden worden doorgegeven aan nieuwkomers in de gemeenschap. Het blijft moeilijk inschatten in welke mate sociale mobiliteit toeliet dat buitenstaanders zich in de nederzetting vestigden, zowel voor Düzen Tepe als Sagalassos, al moeten we in gedachten houden dat zeker voor Düzen Tepe volledige endogamie waarschijnlijk niet mogelijk was vanwege de beperkte bevolkingsaantallen. Voor Sagalassos was dat in deze periode waarschijnlijk niet anders. Het systeem was uiteraard wel zeker van toepassing bij het opvoeden van de kinderen in beide ne-

derzettingen. Het achterhalen van de inhoud en werking van dit systeem vanuit het archeologisch materiaal verdient echter een eigen uitgebreide studie die ons te ver zou brengen binnen de ruimte van dit artikel. Dit aspect zal hier dan ook niet verder uitgewerkt worden.

Bovenstaande opsomming is een eerste aanzet tot een diepgaander onderzoek naar sociale complexiteit en is dus louter illustratief voor het verdere potentieel van dit soort onderzoek. Voor een volledig beeld zullen in eerste instantie ook het micro- en mesoniveau van sociale organisatie, evenals de relatie tussen de gemeenschap en haar natuurlijke omgeving opgenomen moeten worden. Bovendien moeten ontwikkelingen op lokaal niveau in de context van grotere geografische schalen bekeken worden. Wel is duidelijk dat zelfs in deze eerste aanzet van de vergelijking tussen Düzen Tepe en Sagalassos een tendens tot groeiende sociale complexiteit valt waar te nemen. Het zou uiteindelijk deze laatste nederzetting zijn die evolueerde tot een dominant centrum in de regio, vooral tijdens de Romeinse Keizertijd, terwijl Düzen Tepe in de loop van de tweede eeuw voor Christus verlaten zou worden. We moeten ervoor waken om toenemende sociale complexiteit rechtstreeks te verbinden met noties van succes en falen in het voortleven van nederzettingen. Het soort analyse van sociale complexiteit dat hier is voorgesteld kan ons echter wel helpen bij het onderzoeken van de achterliggende redenen voor deze evoluties.

Dankwoord

Dit artikel is geschreven in het kader van een FWO-aspirantenmandaat. Ik wens graag mijn promotor Jeroen Poblome te bedanken voor het nalezen en zijn gebruikelijke kritische opmerkingen, much obliged!

Literatuur

- Bes, P., Daems, D., Van der Enden, M. & Poblome, J. (in voorbereiding), *Classical and Hellenistic Sagalassos: the ceramic evidence*.
- Bintliff, J.L. 2000, "Settlement and territory: a socio-ecological approach to the evolution of settlement systems" in *Human Ecodynamics*, (red.) G. Bailey, R. Charles & N. Winder, pp. 21-30.
- Bintliff, J.L. 2010, "Classical Greek urbanism: a social Darwinian view" in *Valuing others in Classical Antiquity*, (red.) R. Rosen & I. Sluiter, pp. 15-41.
- Braekmans, D. 2010, *The Archaic, Classical, and Hellenistic ceramics in the later territory of Sagalassos and Düzen Tepe: the petrographic and geochemical evidence*, PhD thesis, University of Leuven, Leuven.
- Cohen, G. 1995, *Hellenistic settlements in Europe, the islands, and Asia Minor*, University of California Press, Berkeley.
- Degryse, P. & Poblome, J. 2008, "Clays for mass production of table and common wares: amphorae and architectural ceramics at Sagalassos" in *Sagalassos VI. Geo- and bio-archaeology at Sagalassos and in its territory*, (red.) P. Degryse & M. Waelkens, pp. 231-254.
- Drougou, S. 2013, "Hellenistic pottery. Content and methodology" in *In Memoriam P.G. Bilde. Proceedings of Danish Institute of Archaeology at Athens*, vol. 7, pp. 145-156.
- Forge, A. 1972, "Normative factors in the settlement size of Neolithic cultivators (New Guinea)" in *Man, Settlement and Urbanism*, (red.) P. Ucko, R. Tringham & G. Dimbleby, pp. 363-376.
- Hansen, M. 2006, *Polis: An introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford University Press, Oxford.
- Hansen, M. & Nielsen, T. 2004, *An inventory of archaic and classical poleis*, Oxford University Press, Oxford.
- Ma, J. 1999, *Antiochus III and the Cities of Western Asia Minor*, Oxford University Press, Oxford.
- Michels, C. 2013, "The spread of polis institutions in Hellenistic Cappadocia and the peer polity interaction model" in *Shifting Social Imaginaries in the Hellenistic Period: Narrations, practices, and images*, (red.) E. Stavrianopoulou, pp. 283-207.
- Murray, O. 2000, "What is Greek about the polis?" in *Polis and politics: studies in Ancient Greek history*, (red.) P. Flensted-Jensen, pp. 231-244.
- Neyt, B., Braekmans, D., Poblome, J., Elsen, J., Waelkens, M. & Degryse, P. 2012, "Long-term clay raw material selection and use in the region of Classical/Hellenistic to Early Byzantine Sagalassos (SW Turkey)", *Journal of Archaeological Science*, vol. 39, no. 5, pp. 1296-1305.
- Peacock, D. 1982, *Pottery in the Roman world: an ethno-archaeological approach*, Longman, London.
- Pluciennik, M. 2005, *Social evolution*, Bristol Classical Press, Bristol.
- Poblome, J., Braekmans, D., Firat, N., Neyt, B., Kaptijn, E., Vanhaverbeke, H., Martens, F., Vyncke, K., Willet, R., Waelkens, M. & Degryse, P. 2013a, "How did Sagalassos come to be? A ceramological survey" in *Studies in honour of K. Levent Zoroğlu*, (red.) M. Tekocak, pp. 527-540.
- Poblome, J., Braekmans, D., Mušič, B., Van der Enden, M., Neyt, B., De Graeve, B. & Degryse, P. 2013b, "A pottery kiln underneath the Odeon of Ancient Sagalassos, SW Turkey. The excavation results, the table wares and their archaeometrical analysis" in *Networks in the Hellenistic world according to the pottery in the Eastern Mediterranean and beyond*, (red.) N. Fenn & C. Römer-Strehl, pp. 193-204.
- Rotroff, S. & Oliver, A. 2003, *The Hellenistic pottery from Sardis: the finds through 1994*, Harvard University Press, Cambridge.
- Talloon, P., Daems, D., Beaujean, B. & Poblome, J. 2015, "The 2014 control excavations on the Upper Agora of Sagalassos", *News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas*, vol. 13, pp. 99-107.
- Turner, J. 2003, *Human Institutions. A theory of societal evolution*, Rowman & Littlefield Publishers, Oxford.
- Van der Enden, M., Poblome, J. & Bes, P. 2014, "From Hellenistic to Roman Imperial in Pisidian tableware; the genesis of Sagalassos Red Slip Ware" in *Late Hellenistic to Mediaeval fine wares of the Aegean coast of Anatolia -*

Their production, imitation and use, (red.) H. Meyza & K. Domżański, pp. 81-93.

Vandorpe, K. & Waelkens, M. 2007, "Protecting Sagalassos' fortress (akra) and watchtowers: an Early Hellenistic inscription", *Ancient Society*, vol. 37, pp. 121-139.

Vlassopoulos, K. 2007, *Unthinking the Greek polis: Ancient Greek history beyond Eurocentrism*, Cambridge University Press, Cambridge.

Vyncke, K. 2013, *Düzen Tepe. The potential of contextual analysis and functional space analysis by means of an interdisciplinary archaeological and archaeometric research at a Classical-Hellenistic site*, PhD thesis, University of Leuven, Leuven.

Auteursomschrijving

Dries Daems (dries.daems@kuleuven.be) is in 2012 afgestudeerd als master in de archeologie aan de Katholieke Universiteit Leuven (KUL). Momenteel is hij aan de slag als doctoraatsonderzoeker bij het Sagalassos Archaeological Research Project aan de KUL via een aspirantenmandaat bij het FWO met als titel *Dynamics of social complexity: Community formation beyond the origin of polis in South West Anatolia during the Archaic, Classical, and Hellenistic periods*.

Eindnoten

1 Zie onder andere Ma 1999 en Michels 2013.

2 Hansen 2006.

3 Hansen & Nielsen 2004: p. 3.

4 Vlassopoulos 2007.

5 Michels 2013.

6 Zie bijvoorbeeld Cohen 1995.

7 Murray 2000: p. 238.

8 Zie bijvoorbeeld Rotroff & Oliver 2003 voor Sardis.

9 Drougou 2013.

10 Talloen et al. 2015.

11 Braekmans 2010: p. 33.

12 Vyncke 2013: p. 85.

13 Vyncke 2013: p. 185.

14 Neyt et al. 2012.

15 Peacock 1982.

16 Poblome et al. 2013a.

17 Poblome et al. 2013a.

18 Poblome et al. 2013b: p. 176.

19 Zie nog te verschijnen opgravingsrapport van Sagalassos 2015; persoonlijke communicatie met prof. Jeroen Poblome.

20 Naar lezing tijdens de Tweede Conferentie van de International Association for Research on Pottery of the Hellenistic Period: Bes et al. (in voorbereiding).

21 Degryse & Poblome 2008.

22 Talloen et al. 2015: pp. 105-106.

23 Vandorpe & Waelkens 2007; Braekmans 2010; Vyncke 2013, Poblome et al. 2013a.

24 Vyncke 2013.

25 Van der Enden et al. 2014.

26 Pluciennik 2005.

27 Turner 2003: pp. 3-5.

28 Bintliff 2000.

29 Bintliff 2010.

30 Bintliff 2010.

31 Poblome et al. 2013a.

32 Vandorpe & Waelkens 2007: p. 127.

33 Persoonlijke communicatie met prof. Jeroen Poblome.